



אמונה, משפחה וחופש

אם רצונכם להבין על מה נסוב ספר, בחנו בקפידה את סופו. ספר בראשית נגמר בשלוש תמונות בעלות משמעות עמוקה.

הראשונה: יעקב מברך את נכדיו אפרים ומנשה. עד היום מברכים הורי ישראל את בניהם בלילות שבת "ישימך אלוהים כאפרים וכמנשה". לקודמי בתפקיד הרב הראשי לבריטניה, הרב הלורד עמנואל יעקובוביץ, הייתה תשובה יפה לשאלה מדוע נבחרה דווקא ברכה זו. הברכות המשפחתיות האחרות בתורה, אמר, הן ברכות אבות לבנים. ובין אבות לבנים עלול להיות מתח. ברכת יעקב לאפרים ומנשה היא הדוגמה היחידה בתורה לברכת סב לנכד. בין סבים לנכדים אין מתח, רק אהבה טהורה.

התמונה השנייה: יעקב מברך את שנים-עשר בניו. כאן אכן מוחש המתח. ברכותיו לשלושת בניו הגדולים, ראובן ושמעון ולוי, נראות דווקא כקללות. ובכל זאת הוא בירך את כל התריסר יחד, באותו חדר ובאותה עת. עד כה לא ראינו כדבר הזה. התורה אינה מתעדת ברכה של אברהם ליצחק או לישמעאל. יצחק מברך את יעקב ואת עשו בנפרד. עצם יכולתו של יעקב לקבץ את כל בניו היא חסרת תקדים – והיא חשובה. בפרק הבא, הפרק הראשון בספר שמות, בני ישראל מתוארים לראשונה כעם. כדי

שיג ושיח – הרב יונתן זקס

להיות מסוגלים לחיות יחד כעם, הם מוכרחים להיות מסוגלים, קודם לכן, לחיות יחד כמשפחה.

ושלישית: לאחר מות יעקב מבקשים האחים מיוסף שיסלח להם, וכך הוא עושה. הוא כבר עשה זאת קודם לכן. אך כנראה כרסם בהם החשד שהוא רק מחכה שאביהם ימות, כפי שנאמר על עשו בזמנו. בניו אינם נוקמים בתוך המשפחה בעוד האב חי: זה היה כנראה הכלל בימים ההם. יוסף מתייחס ישירות לפחד זה של אחיו, ומרגיע אותם. "וְאַתֶּם חֲשַׁבְתֶּם עָלַי רָעָה – אֲלֵהֶם חֲשָׁבָה לְטֹבָה", הוא אומר להם (בראשית נ, כ).

התורה משדרת לנו כאן מסר בלתי-צפוי: המשפחה קודמת לכול – לארץ, לאומה, לפוליטיקה, לכלכלה, לחתירה לכוח ולצבירת העושר. מנקודת מבט חיצונית, הסיפור המרשים כאן הוא הגעתו של יוסף לפסגת מדרג הכוח במצרים: המצרים עצמם התאבלו על מות אביו יעקב וליוו את המשפחה במסע קבורתו, כדי כך שהכנענים שראו את הפמליה המפוארת אמרו "אֵבֶל כָּבֵד זֶה לְמִצְרַיִם" (נ, יא). אבל זו רק חיצונית. כשאנו הופכים את הדרך ומתחילים את ספר שמות אנו מגלים כי מעמדם של בני ישראל במצרים היה פגיע עד מאוד, וכל הכוח שיוסף ריכז בידי פרעה עתיד היה להיות מופנה נגדם.

ספר בראשית אינו ספר על כוח ושלטון. הוא ספר על משפחות. כי החיים יחדיו מתחילים במשפחה.

התורה איננה משמיעתנו שהקמת משפחה וקיומה הם דבר קל. האבות והאימהות – ובייחוד שרה, רבקה ורחל – יודעים את צער העקריות. הם יודעים מהו לחכות לפתיחת צוהר של תקווה, ואז לשוב ולחכות לכך מחדש.

יריבות אחים היא נושא חוזר בחומש. משורר תהילים מספר לנו "מה טוב ומה נעים שֶׁבַת אֲחִים גַּם יָחַד" (קלג, א). הוא רשאי היה להוסיף – "ומה נדיר". כבר בשחר סיפורה של האנושות קין הורג את הבל. המתרחשות בין שרה להגר גורמת לשילוחם של הגר וישמעאל ולפרידת ישמעאל מיצחק. יש יריבויות בין יעקב לעשו ובין יוסף לאחיו, ובשני המקרים הדברים מגיעים אל סף רצח.

ובכל זאת אין הדבר מקטין מחשיבותה של המשפחה. נהפוך הוא: המשפחה היא הכלי העיקרי לברכה. הילדים מצטיירים כרכיב מרכזי בברכת ה', ממש כמו הארץ. התורה כמו אומרת לנו בגילוי לב כי אכן כן – המשפחה היא אתגר. היחסים בין בני זוג ובין הורים לילדים הם חלקים רק במקרים נדירים. אבל עלינו לעמול ליישרם. אין שום ערובה שנצליח. גם האבות בספר בראשית לאו דווקא הצליחו. ועדיין, המשפחה היא המוסד האנושי ביותר שיש לנו.

המשפחה היא המקום שבו האהבה מביאה לעולם חיים חדשים. די בעובדה זו ללמדנו שהמשפחה היא הרוחנית שבכל המוסדות. במשפחה גם ניתן לנו חינוכנו המוסרי החשוב ביותר והממושך ביותר. כדברי איש מדע-המדינה הדגול מהרווארד, ג'יימס ק' וילסון המנוח, המשפחה היא "זירה שבה עימותים מתרחשים ומוכרחים לדעת לחיות איתם". בני המשפחה "אוהבים ורבים, חולקים ומתעלקים, מנעימים ומרעימים". משפחות, הוא אומר, "הן העולם שבו אנו מעצבים את רגשותינו ומנהלים אותם"¹.

התורה מנחה את דרכנו במחוזות שזוהו במאה העשרים כזירות העימות החשובות ביותר. פרויד ראה את תסביך אדיפוס,

תשוקתו של הילד ליצור לעצמו מרחב באמצעות הרחקת אביו, כאחד המחוללים הראשיים של הרגש האנושי. רַנָּה ז'יראר ראה את יריבות האחים כמקור, אולי המקור בה' הידיעה, של האלימות האנושית.²

עקדת יצחק, כתבתי באחת משיחותינו הקודמות, מכוונת בדיוק אל תסביך אדיפוס. ה' לא רצה שאברהם יהרוג את יצחק. הוא רצה שאברהם יוותר על בעלותו על בנו. הוא רצה לבטל אחת מן האמונות שרווחו בעולם העתיק, ואשר הוכרה במשפט הרומי כעיקרון "פֶּטְרִיָּה פּוּטְטִיס" – שהילדים הם רכוש הוריהם. כאשר מסולקת התפיסה הזאת, והילדים נחשבים ישויות משפטיות בפני עצמן, קהה עוקצו של תסביך אדיפוס. לילדים יש מקום משלהם.

על סיפור המאבק בין יעקב למלאך כתבתי שהוא מכוון נגד תופעה שהיא מקורה של יריבות האחים: התשוקה המימטית, דהיינו הרצון שיהיה לך מה שיש לאחייך רק מפני שיש לו. יעקב נעשה ישראל כשהוא חדל לרצות להיות עשו וזוקף את קומת עצמו.

ספר בראשית, אם כן, איננו שירת-הילה למשפחה. זהו דיווח כן, גלוי ומפורט על ההתמודדות עם כמה מן הדברים הנעימים-פחות הקורים במשפחות, גם במשפחות הכי טובות.

שלוש התמונות שבסוף החומש הן שלוש מסקנות חשובות של ההתמודדות. ראשית: סבים הם חלק מן המשפחה, וברכתם לנכדים חשובה. שנית, יעקב מוכיח שאב יכול לברך את כל ילדיו גם אם יחסיו עם אחדים מהם מקולקלים. שלישית, יוסף מראה שאח יכול לסלוח לאחיו גם אם הכאיבו לו מאוד מאוד.

בממוצע לאישה. שום מדינה באירופה אינה יוצאת מכלל זה. בספרד, באיטליה, בפורטוגל וביוון הוא ירד לכדי 1.3. הממוצע ביבשת הוא 1.6. אירופה שומרת על גודל אוכלוסייתה רק משום שהיא קולטת הגירה בהיקף חסר תקדים. אירופה כפי שאנו מכירים אותה גוועת.

לארצות הברית צרות משלה. חלק ניכר מהאוכלוסייה חי בשכונות שמעטות בהן המשפחות השלמות ורבה בהן העזובה בקרב הילדים; שכונות שמעטים בהן השירותים החברתיים ומרובים בהן בתי הספר החלשים; שכונות הסובלות ממחסור קשה בתקווה. לדידם של חלקים אלה בחברה האמריקנית, החלום האמריקני נגמר.⁴

אנשים המבקשים לראות במדינה, בפוליטיקה ובשררה את נשאייהם של הטוב, היפה והנכון – ובזאת הולכים בדרכה של המסורת ההלניסטית – נוטים לראות את המשפחה, על כל הנחות היסוד שלה בדבר נאמנות ואחריות, כסטייה מן העיקר. אבל אנשים המבינים שבפוליטיקה יש לצד החשיבות גם גבולות וסכנות יודעים כי היחסים שבין איש ואשתו, בין הורים לילדיהם, בין סבים לנכדים ובין אחים הם הבסיס החשוב ביותר לחופש. תובנה זו מרצפת לאורך כל הדרך את ספרו הקלאסי של אלקסיס דה-טוקוויל 'הדמוקרטיה באמריקה', והיא מתמצה שם במשפט "כל זמן שנשמר הרגש המשפחתי, מעולם לא היה המתנגד לעריצות בודד לנפשו".⁵

יפה ניסח זאת ג'יימס ק' וילסון: "אנו לומדים להתמודד עם האנשים בעולם הזה מפני שאנו לומדים להתמודד עם בני משפחתנו. הבורחים מן המשפחה בורחים מן העולם; באין להם

מימיי כסטודנט זכורה לי בחדות מיוחדת ההאזנה לסדרת "הרצאות ריית" של הבי-בי-סי בשנת 1967. זוהי סדרת ההרצאות היוקרתית ביותר של התחנה: בשנה הראשונה, 1948, המרצה היה הפילוסוף ברטרנד ראסל. בשנה ההיא, 1967, נשא את ההרצאות האנתרופולוג איש קיימברידג' פרופ' אדמונד לייץ. לימים, ב-1990, זכיתי גם אני להרצות בסדרה.

לייץ נתן לסדרת הרצאותיו את הכותרת "עולם של מנוסה?", ובהרצאתו השלישית אמר משפט שגרם לי להתכווץ במושבי: "המשפחה רחוקה מלהיות הבסיס לחברה הטובה; אדרבה, בסודותיה הצרים ובפרטיותה הדחוסה היא המקור לכל האי-נחת בחברה".³ היה זה אות לבאות: להדחת המשפחה ממעמדה לטובת חופש מיני וביטוי אישי. קשה למצוא בתולדות האנושות נטישה כה מקפת וכה קלת-דעת של מוסד חשוב כנטישת מוסד המשפחה במערב בשליש האחרון של המאה העשרים, שהחל בשנה ההיא.

בחלקים נרחבים של החברה, המגורים המשותפים החליפו בעשורים ההם את הנישואים. פחות ופחות אנשים התחתנו, גיל הנישואים הממוצע עלה מאוד, ושיעורי הגירושים האמירו. בשלב מסוים נמצא כי 50 אחוזים מהנישואים בכריטניה ובארצות הברית נגמרים בגירושים – וכי 50 אחוזים מהילדים נולדים שלא במסגרת נישואים. נכון לעכשיו, שיעורם של ילדים אלה בכריטניה הוא 42 אחוז.

ההשלכות היו נרחבות והרסניות. דוגמה אחת: שיעור הילודה באירופה נמוך היום מ"שיעור ההחלפה", שיעור הילודה הדרוש כדי שהאוכלוסייה תשמור על גודלה, שהוא 2.1 ילדים

אהבה משפחתית, חניכה משפחתית ואתגרים משפחתיים, הם אינם מוכנים למבחנים, לשיפוטים ולתביעות של העולם שבחוץ".⁶

וזהו, למרבה ההפתעה, נושאו של חומש בראשית. לא בריאת העולם, שרק פרק אחד מוקדש לה, אלא ניהול סכסוכים משפחתיים. משהצליחו צאצאי אברהם להקים להם משפחות חזקות, יכלו לעבור מבראשית לשמות – ולהיוולד כאומה. אני מאמין שהמשפחה היא ערש החופש. כשאנו דואגים לבני משפחתנו, אנו לומדים לדאוג לטוב המשותף של כולם.

- 1 James Q. Wilson, *The Moral Sense*, Free Press, 1993, 162
- 2 רנא ז'יראר, האלימות והקדושה, מצרפתית: יותם ראובני, תל אביב: נמרוד, תשס"ט.
- 3 .Edmund Leach, *A Runaway World?*, New York: Oxford University Press, 1968
- 4 זוהי התזה בשני ספרים חשובים שראו אור בארה"ב בעשור החולף: Charles Murray, *Coming Apart*, Crown Forum, 2012 – וכן Robert Putnam, *Our Kids*, Simon & Schuster, 2015. וראו גם Yuval Levin, *The Fractured Republic*, Basic Books, 2016
- 5 אלקסיס דה-טוקוויל, הדמוקרטיה באמריקה, מאנגלית: אהרן אמיר, ירושלים: שלם, תשס"ח, עמ' 331.
- 6 .Wilson, *The Moral Sense*, 163